

Історія створення та діяльності Наукового комітету з антарктичних досліджень (до 20-річчя прийняття України до SCAR)

Висвітлено передумови створення та функціонування Наукового комітету з антарктичних досліджень, його структуру та завдання.

Проаналізовано співпрацю України та SCAR.

Міжнародний геофізичний рік, який беруть за початок проведення широкомасштабних досліджень в Антарктиці, ініціювала Міжнародна рада наукових спілок (МРНС). До її складу входили: Міжнародний географічний союз, Міжнародний союз біологічних наук, Міжнародний союз геодезії та геофізики, Міжнародний союз геологічних наук, Міжнародний союз теоретичної та прикладної хімії, Міжнародний союз фізіологічних наук та Міжнародний науковий радіотехнічний союз. На засіданні МРНС 9–11 вересня 1957 р. у Стокгольмі прийнято рішення про необхідність створення міжнародної організації, на яку буде покладено координацію наукової діяльності в Антарктиці [1].

При Комітеті з проведення Міжнародного геофізичного року створено робочу групу для організації антарктичних досліджень. У листопаді 1957 р. групу перетворено у Спеціальний комітет з антарктичних досліджень. До його складу ввійшли представники 12 країн (Аргентина, Австралія, Чилі, Бельгія, Франція, Японія, Нова Зеландія, Норвегія, Південна Африка, Великобританія, СРСР, США), які активно розпочали дослідження на континенті. Також було запрошено представників Міжнародного союзу геодезії та геофізики, Міжнародного географічного союзу, Міжнародного союзу біологічних наук, Міжнародного союзу теоретичної та прикладної фізики та ін.

Перше засідання Спеціального комітету відбулося 3–6 лютого 1958 р. у м. Гаага (Нідерланди). Головне його завдання – підготовка плану досліджень на подальші роки після завершення програми Міжнародного геофізичного року. Для цього створено три робочих групи. Комітет займався організа-

цією, проведенням і координацією наукових досліджень в Антарктиці.

З 15 жовтня по 1 грудня 1959 р. у Вашингтоні відбулася Міжнародна конференція з Антарктики. У ній взяли участь 12 держав, які на час скликання конференції безпосередньо проводили наукові дослідження в Антарктиці. Це держави, які висунули територіальні претензії на антарктичні райони (Австралія, Аргентина, Великобританія, Нова Зеландія, Норвегія, Франція та Чилі), а також держави, що не визнавали подібні претензії (Бельгія, СРСР, США, Південно-Африканський Союз та Японія). Результатами роботи конференції було укладення Договору про Антарктику, який на тривалий час визначив її міжнародно-правовий режим. Таким чином, Антарктида та прилеглі райони вперше в історії міжнародних відносин перетворювалися на зону миру, у межах якої забороняється будь-яка військова діяльність і дозволяється тільки наукова [2].

У 1961 р. на черговому засіданні, яке проходило в м. Веллінгтон (Нова Зеландія), Спеціальний комітет з антарктичних досліджень перейменовано в Науковий комітет з антарктичних досліджень (SCAR). Він забезпечує систему Договору про Антарктику міжнаціональними незалежними науковими консультаціями. Це єдина міжнародна, неурядова організація, яка здатна займатися широким спектром наукових досліджень, використовуючи та аналізуючи досягнення та результати діяльності міжнародної спільноти вчених. Вона забезпечує систему Договору про Антарктику необхідною науковою інформацією і численними рекомендаціями, що стосуються різноманітних питань, перш за все забезпеченням захисту навколишнього середовища в Антаркти-

ді. SCAR зобов'язаний сприяти і координувати наукову діяльність у Антарктиці з метою вироблення та аналізу наукових програм приполярного масштабу.

На повноцінне членство у SCAR мають право національні організації, що приєдналися до МРНС, представляють наукові інтереси країн з активними й довготривалими незалежними програмами досліджень у Антарктиці та утворюють Національні комітети для зв'язку з цією організацією. Відповідні країни мають право направляти одного постійного делегата до SCAR з правом голосу та одного альтернативного без цього права, вони є представниками Національних комітетів, пов'язаних співпрацею зі SCAR.

Асоційованими членами є представництва від країн, що приєдналися до МРНС чи призначені національними організаціями в МРНС, які бажають брати участь у роботі Комітету, але не мають права на повноцінне членство. Такі країни мають право направляти одного

делегата, який є представником національної організації, що приєдналася до МРНС або є кандидатом; у голосуванні з прийняття будь-яких рішень участі він не бере. Право голосу мають також представники Союзів МРНС.

При розробці наукових програм звертається увага перш за все на внесок організації-члена у міжнародні наукові програми з глобальних досліджень [3].

За даними сайту Наукового комітету з антарктичних досліджень дійсними членами є 31 країна, асоційованими членами – 5 країн [1]

Асоційованими членами є Пакистан (15 червня 1992), Данія (17 липня 2006), Португалія (17 липня 2006), Румунія (14 липня 2008), Монако (9 серпня 2010), а також були Колумбія (2 липня 1990 – 3 липня 1995) та Естонія (15 червня 1992 – 22 серпня 2001).

Після розпаду СРСР основною проблемою для українських вчених, які зробили вагомий внесок в дослідження

Дійсні члени	Асоційоване членство	Повне членство
Аргентина		3 лютого 1958
Австралія		3 лютого 1958
Бельгія		3 лютого 1958
Чилі		3 лютого 1958
Франція		3 лютого 1958
Японія		3 лютого 1958
Нова Зеландія		3 лютого 1958
Норвегія		3 лютого 1958
Росія (СРСР)		3 лютого 1958
ПАР		3 лютого 1958
Великобританія		3 лютого 1958
Сполучені Штати Америки		3 лютого 1958
Німеччина		22 травня 1978
Польща		22 травня 1978
Індія		1 жовтня 1984
Бразилія		1 жовтня 1984
Китай		23 червня 1986
Швеція	24 березня 1987	12 вересня 1988
Італія	19 травня 1987	12 вересня 1988
Уругвай	29 липня 1987	12 вересня 1988
Іспанія	15 січня 1987	23 липня 1990
Нідерланди	20 травня 1987	23 липня 1990
Республіка Корея	18 грудня 1987	23 липня 1990
Фінляндія	1 липня 1988	23 липня 1990
Еквадор	12 вересня 1988	15 червня 1992
Канада	5 вересня 1994	27 липня 1998
Перу	14 квітня 1987	22 липня 2004
Швейцарія	16 червня 1987	4 жовтня 2004
Україна	5 вересня 1994	17 липня 2006
Болгарія	5 березня 1995	17 липня 2006
Малайзія	4 жовтня 2004	14 липня 2008

Антарктики, було відсутність постійної бази на материк, так як Росія оголосила себе правонаступницею всіх антарктичних станцій Радянського Союзу та взяла на себе всі зобов'язання з продовження досліджень.

Україна як окрема держава подала заявку на повноправне членство в SCAR, за підписом першого заступника міністра освіти і науки України А.М. Гуржія з таким текстом, та з 17 липня 2006 р. стала його повноправним членом:

«Шановний Президенте, шановні члени Виконавчого комітету!

Україна подає заяву про зміну статусу участі з асоційованого до повноправного члена Наукового комітету з антарктичних досліджень (SCAR). Згідно зі статтею X Договору про Антарктику, Україна як незалежна держава проводить систематичні дослідження в Антарктиці з 1996 року. Це рішення є результатом обговорення українських вчених, які беруть участь в антарктичних досліджень з минулого десятиліття.

Остаточо, Міністерство освіти і науки України має на меті підтримати цю заяву і діяти в якості координатора, згідно з українським законодавством.

Підтверджуємо дотримання Конституції SCAR і маємо на меті діяти, згідно з принципами охорони навколишнього середовища Антарктиди. Ви можете ознайомитися з додатком, що описує діяльність України в Антарктиці.

Ми сподіваємося, що всі документи відповідають вимогам та очікуванням для позитивного рішення Виконавчого комітету SCAR на наступному засіданні в 2006 році. Ми були б раді надати будь-яку додаткову інформацію, необхідну для розгляду заяви» [3].

Україна є повноправним членом SCAR, на правах категорії «D». Дана категорія передбачає внесок в розмірі 10.500 тис. дол., та дозволяється участь 13 представників. Станом на 2010 рік до даної категорії входять такі країни: Канада, Бельгія, Болгарія, Чилі, Еквадор, Фінляндія, Малайзія, Перу, Польща, Швеція, Швейцарія, Уругвай.

Організацією, яка координує антарктичні дослідження України, визначає стратегію її діяльності України, представляє Україну в Науковому комітеті з антарктичних досліджень, є Національний науковий антарктичний центр. Згідно з постановою Президії Академії

наук України від 09.06.93 р. створено Міжвідомчий антарктичний комітет та його робочий орган Центр антарктичних досліджень АН України з правами юридичної особи. «Головним завданням якого було планування, організація та проведення антарктичних експедицій. Головним завданням Комітету було: розробка стратегії та програми антарктичних досліджень; співробітництво із закордонними національними і міжнародними антарктичними центрами та організаціями в рамках міжнародних угод по Антарктиці, а також взаємний обмін вченими, фахівцями тощо; координація антарктичних досліджень в Україні» [10].

Українські вчені беруть активну участь у роботі наукових груп SCAR [5].

Один раз на два роки проводяться Робочі наради SCAR, в яких беруть участь представники Груп і Комітетів SCAR, відкриті Наукові конференції, за участю полярних учених, дослідників, студентів та аспірантів для доповідей з новими науковими результатами, для обміну ідеями та для відкриття нових сприятливих можливостей тощо.

Постійна наукова група Наук про Землю вивчає Антарктичний континент і навколишні океани, ключові частини системи Землі. Антарктида становить набір блоків земної кори, які були частинами прадавніх континентів. Їх виходи дають важливу інформацію про процеси, що відбувалися на Землі. Осадові записи на території і навколо Антарктиди також дають важливу інформацію про історію та природну мінливість середовища Землі. Геологічний літопис може забезпечити ключові розуміння еволюції і процесів змін у навколишньому середовищі Антарктики і біоти. Геологія льодовикового покриву дуже впливає на крижаний покрив з моменту його формування. Геодезичні та геофізичні обсерваторії можуть дати фундаментальний внесок у вивчення геодинаміки процесів по всьому континенту. Представником від України в даній групі є д.т.н. В. Г. Бахмутов [3].

Постійна група наук про життя координує дослідження зосереджені на:

розумінні впливу минулого, нинішнього і прогнозованого на зміни навколишнього середовища та біорізноманіття, а також наслідки для адаптації та функціонування;

визначенні впливу холоду, темряви, самотності на самопочуття вчених і до-

поміжного персоналу в Антарктиці, через міждисциплінарне співробітництво, розуміння складності навколишнього середовища Антарктики та прогнозування наслідків змін.

Представником від України в групі є д.м.н. Є. В. Мойсеєнко [3].

Постійна наукова група з фізичних наук створена для координації міжнародних наукових досліджень за кількома напрямками.

Антарктичний континент і Південний океан відіграють ключову роль в глобальних змінах клімату і проводять спостереження кліматичних параметрів та їх еволюції з часом і мають вирішальне значення для розуміння і прогнозування локальних і глобальних змін.

Представником від України в даній групі є д.ф.-м.н. В.Ф. Мартазінова [3].

Стаття VII Договору про Антарктику вимагає від кожної Сторони вільного обміну інформацією про діяльність шляхом направлення завчасного повідомлення:

про всі експедиції до Антарктики або в межах Антарктики, які здійснюються її судами або громадянами;

про всі станції в Антарктиці, займані її громадянами;

про будь-який військовий персонал або оснащення, призначене для направлення нею в Антарктику.

Згодом цю вимогу було докладно опрацьовано в різних документах Консультативної наради Договору про Антарктику. Важливі зобов'язання, що стосуються обміну інформацією з питань навколишнього середовища, додав Протокол з охорони навколишнього середовища 1991 року [7].

Інформація, що надається, може бути розділена на три категорії: передсезонна інформація, щорічний звіт, постійна інформація.

Під керівництвом Консультативної наради договору про Антарктику Секретаріат розробив Систему електронного обміну інформацією. Щороку (до 1 жовтня поточного року) Україна надає щорічний звіт та оновлює операційну інформацію (маршрут судна, національні експедиції, неурядові експедиції), інформацію з охорони навколишнього середовища (дозвільна система, охорона та управління районами, відповідне національне законодавство), наукову інформацію (наукові проекти, здійснювані на станції Академік Вернадський, наявність станцій автоматичної реєстрації/обсерваторій).

У своєму звіті до SCAR за 2012–2013 роки Україна представила ключові результати з наступних напрямів досліджень: геолого-геофізичного, гідрометеорологічного, геосмологічного, біологічного, медико-фізіологічного, океанографічного та з розробки національного центру антарктичних даних. За основу було взято дані 17 української антарктичної експедиції.

Стратегічний план SCAR на 2011–2016 роки висвітлює широкий спектр антарктичних досліджень [9]. Сфера інтересів SCAR включає Антарктику, її прибережні острова і Південний океан, включаючи антарктичні навколополярні течії. Критичним аспектом реструктуризації SCAR було затвердження систематичного і консультативного стратегічного планування для керівництва організацією.

Стратегічне призначення SCAR в світі полягає у використанні науки про Антарктику і пов'язаних з нею систем на благо всього людства, в оцінці досягнень цієї науки і в ефективному зв'язку наукових знань з політикою. SCAR відіграє ключову роль у керівництві міжнародного наукового антарктичного співтовариства, у впровадженні нових наукових ініціатив, постановці актуальних наукових тем, у розвитку міжнародного співробітництва та партнерства та взаємодії з політиками та іншими секторами суспільства.

Стратегічне бачення, місія та предмет установи SCAR в якості благодійної організації втілено низку стратегічних цілей:

досягнення найвищої якості, досконалості, актуальності антарктичної науки з особливим акцентом на її соціальні аспекти. SCAR підтримуватиме і заохочуватиме науку у всіх аспектах наукових досліджень в Антарктиці, забезпечуватиме, відповідальність плану наукової діяльності новим перспективним дослідженням в Антарктиці з метою розширення знань про нашу планету;

SCAR ініціюватиме, розроблятиме і координуватиме міжнародні наукові дослідження в антарктичному регіоні, а також дослідження про роль антарктичного регіону в системі Землі;

забезпечення якості головного, об'єктивного наукового консультанта системи Договору про Антарктику. SCAR надаватиме об'єктивні і незалежні наукові консультації сторонам Договору про Антарктику та іншим організаціями

з питань науки, що стосуються управління Антарктикою та Південним океаном;

сприяння розвитку вільного і відкритого доступу до антарктичних наукових даних та інформації. SCAR сприятиме вільному і необмеженому доступу до антарктичних наукових даних та інформації, виступаючи в якості світового лідера у забезпеченні відкритого та доступного архіву даних та інформації і надаючи портал світових антарктичних наукових даних та інформації;

SCAR розвиватиме науковий потенціал всіх членів SCAR, особливо молодих вчених, і нові програми, що сприяють включенню антарктичної науки до всіх рівнів освіти;

SCAR виступатиме в якості центру координації для налагодження партнерських зв'язків з іншими консультативними органами Договору про Антарктику, з організаціями, що мають полярні місії, а також з глобальними програмами з полярної тематики;

SCAR ефективно поширюватиме наукову інформацію про антарктичний регіон з метою розвитку освіти та інформування широкої громадськості та політиків;

SCAR служитиме моделлю для демонстрації переваг партнерських зв'язків та міжнародного співробітництва у сфері досліджень та освіти, а також буде основним місцем для початку таких відносин;

SCAR буде відкрито, дбайливо, ретельно і методично керувати всіма аспектами своєї фінансової та бюджетної діяльності з дотриманням на найвищому рівні бухгалтерських стандартів та етичних норм в інтересах членів SCAR, і приймаючи повну відповідальність за всі активи SCAR.

За свою більш ніж 50-річну історію, середовище, в якому існує SCAR, стає все більш складним. Сильними сторонами SCAR є його географічна спрямованість на Антарктику; його міждисциплінарний характер; його вміння працювати в партнерстві з іншими органами, неурядовими організаціями і міжурядовими органами; а також його здатність діяти в якості незалежного джерела рекомендацій та забезпечення всебічного аналізу для виявлення рішень наукових і екологічних питань для Системи Договору про Антарктику. SCAR також сприяє взаємодії на стику наукових дисциплін, заохочуючи справді міждисциплінарні, комплексні і трансформаційні заходи [9].

1. <http://www.scar.org/about/>
2. Голицын В.В. Антарктика: тенденции развития режима. – М.: Междунар. Отношения, 1989. – 336 с.
3. <http://www.uac.gov.ua/SitePages/InternationalCooperation/scar.aspx>
4. Рибачук В.П. Об истории отечественных исследований Антарктики // Український антарктичний журнал. – 2010. – № 9. – С. 350 – 368.
5. Гожик П.Ф., Литвинов В.А., Маланчук В.М. Наукова діяльність України в Антарктиці на десятирічний період // Український антарктичний журнал. – 2010. – № 9. – С. 7 – 15
6. Исследования Украины в Антарктике // Рибачук В.П., Гожик П.Ф. Виденина Н.Г., Литвинов В.А. – К., 2008. – 286 с.
7. Федчук А.П. Еволюція Системи договору про Антарктику: структура і динаміка актів, ухвалених за 1961 – 2011 рр. // Український антарктичний журнал. – 2011–2012.–№№ 10 –11. – С. 406 – 427.
8. Федчук А.П. Структура широкомасштабного управління у районі станції Академік Вернадський // Український антарктичний журнал. – 2009. – № 8. – С. 307 – 319.
9. http://www.uac.gov.ua/custom_content_source_list/skar_strategic_plan.pdf
10. Про стан та перспективи розвитку досліджень в Антарктиді: Постанова Президії Академії наук України від 9 червня 1993 р. № 175. – URL: http://www.uazakon.com/documents/date_2n/pg_itcdxv.htm

Получено 12.06.2014

Г.А. Будзька

Нучный комитет по антарктическим исследованиям: история создания и функционирования (к 20-летию принятия Украины в SCAR)

Освещены предпосылки создания и функционирования Научного комитета по антарктическим исследованиям. Структура, функции и задачи. Проанализированы сотрудничество Украины и SCAR.